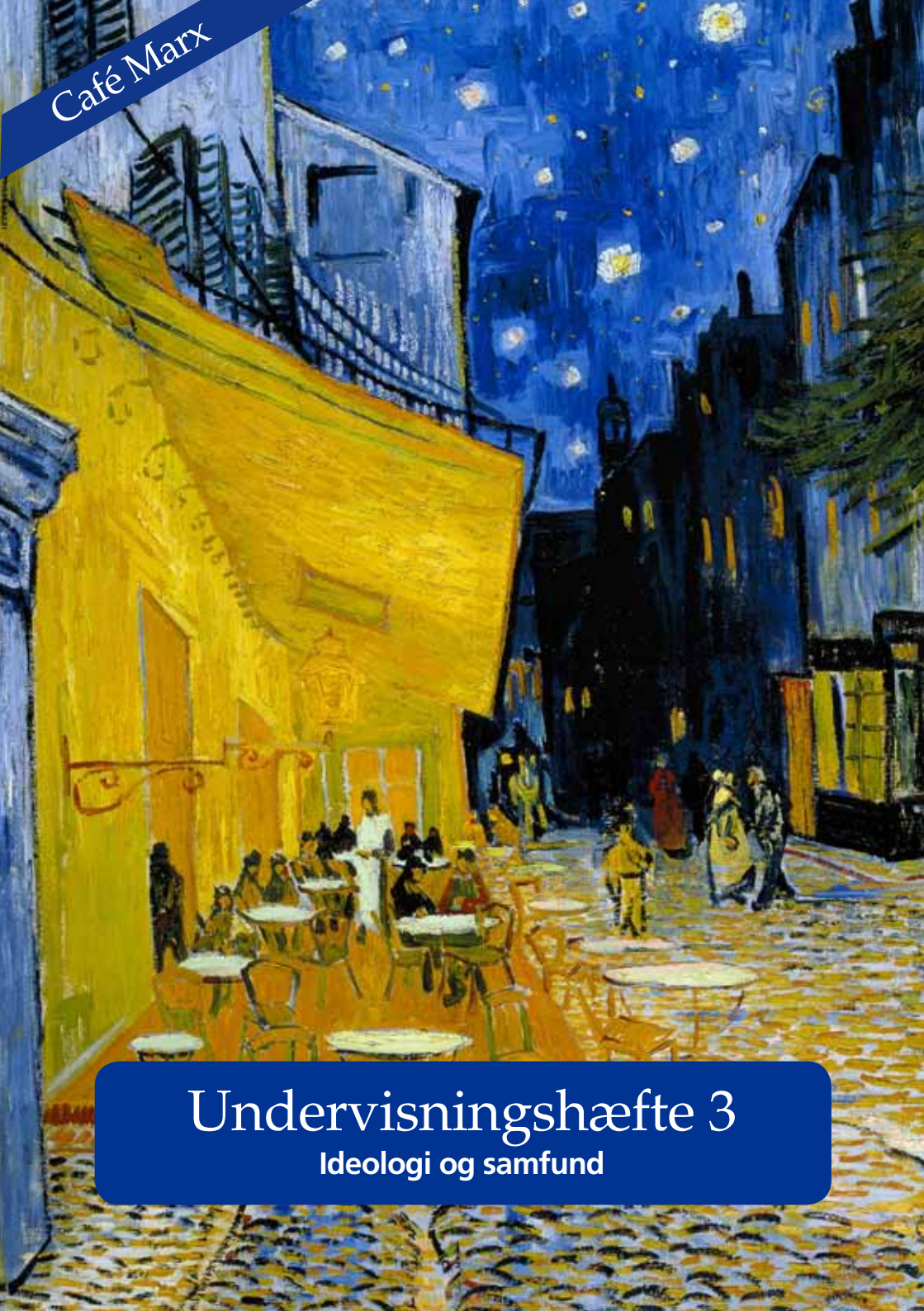

Café Marx

Undervisningshæfte 3

Ideologi og samfund

Indholdsfortegnelse

1. Ideologi og samfund	1
1.1 Fremtræden og væsen	1
1.2 Ideologien	1
1.3 Hvad er ideologi	2
1.4 Ideologi og klassekamp	3
1.5 Hegemoni	3
 2. Marxisme	4
2.1 Borgerlige ideologier	4
2.2 Marxismens ideologi	5
2.3 Et eksempel på hegemoni	6
2.4 Modene borgerlig ideologi	7
 3. Ideen om socialisme	7
3.1 Ideologiske mål	8
3.2 Ideologiske midler	9

1. Ideologi og samfund

1.1 Fremtræden og væsen

Mens de to forrige hæfter har beskæftiget sig med samfundets grundlag: produktionsmidlernes udvikling og den kapitalistiske økonomi, vil denne tekst beskæftige sig med, hvordan dette udtrykker sig i vores liv. Man kan sige, at mens de tidligere hæfter har beskrevet de modsætninger, der eksisterer i verden, skal vi nu beskæftige os med, hvordan vi ser og forstår samfundet. Det handler med nogle filosofiske termer om forskellen mellem fremtræden og væsen.

Som vi så i det første hæfte, er udgangspunktet for en materialistisk teori, at hvad vi ser omkring os eksisterer. Lenin udtrykte rammende at: »den *eneste* egenskab ved materien som filosofisk materialisme binder sig til at anerkende, er den egenskab at *være en objektiv realitet*, at eksistere uden for vores bevidsthed«¹⁾. Populært sagt betyder det, at et træ der falder ude i skoven, hvor ingen kan høre det, alligevel giver lyd fra sig, når det rammer jorden. Selv om der ikke er nogen mennesker til at observere en begivenhed, eksisterer den stadig.

Når vi har fastslået, at verden eksisterer uden for menneskets bevidsthed, betyder det ikke, at vi

forstår den sådan. Det vi observerer, når vi ser, hører og føler verden, er ikke verden selv, men en genspejling af verden. Hver gang vi lærer noget nyt, binder vi det an til noget, vi allerede kender i forvejen. Vi ser med andre ord, hvordan verden fremtræder uden nødvendigvis at forstå dens væsen. Når vi drikker et glas vand, tænker vi derfor sjældent over, at vandet i virkeligheden består af to højst brandfarlige gasarter.

1.2 Ideologien

Når vi beskæftiger os med politik, er det derfor oftest også samfundets fremtræden, som vi beskæftiger os med. Tager vi det kapitalistiske samfund som eksempel, kan man sige, at hvis man ser på den førnævnte modsætning mellem arbejdere og kapitalister, så er der på overfladen – altså på fremtrædelsesniveau – tale om et ligeværdigt forhold, hvor arbejderen har indgået en retfærdig overenskomst med kapitalisten om deres gensidige forhold.

Men hvis man dykker ned under denne overflade og ser på selve det væsentlige indhold i dette forhold, så kan man konstatere, at arbejderen ikke ejer produktionsmidlerne, og at denne derfor må sælge sin arbejdskraft til kapitalisten, der kun betaler arbejderen for en del af de produkter, som denne har fremstillet. I sin

¹⁾ Lenin: *Materialisme og emperiokriticisme*, s. 222.
Forlaget Tiden, København (1970).

væsensform udbyttes arbejderen af kapitalisten, når han netop tilegner sig den producerede merværdi.

Vores forståelse af fremtrædelsen styres af måden, vi forstår samfundet på. Det baserer sig på en ideologi.

1.3 Hvad er ideologi?

I ethvert samfund eksisterer der ideer, tanker eller ligefrem bestemte måder at tænke på, der på forskellig vis præger samfundets udvikling. Disse tanker og ideer kommer til udtryk på en lang række forskellige måder, f.eks. i den offentlige debat, via medierne, i de forskellige politiske organisationer og på uddannelsesinstitutioner, men også inden for det vi gerne kalder for kultur – det vil sige film, underholdning, teater og museer. Ofte kan disse mange ideer og tanker se ud til at være grundlæggende forskellige og modsatrettede.

Som vi skal se i det følgende, så er et samfunds ideer eller tanker imidlertid ikke bare mere eller mindre tilfældige eller løse – heller ikke når de ser ud til at bestå af forskellige synspunkter. Tværtimod viser en gennemgang af de menneskelige samfunds udvikling, at de ideer og tanker, som gør sig gældende inden for et samfund, til enhver tid hænger tæt sammen med samfundets økonomiske og materielle struktur.

På denne måde kan ideer og tan-

ker betragtes som tilhørende et sæt af ideer og tanker, hvis baggrund man skal finde i den komplicerede og modsætningsfyldte materielle samfundsstruktur. Dette sæt af ideer og tanker er hvad, man med en bred betegnelse kan kalde for en ideologi.

Når en given klasse på et tidspunkt formår at erobre den materielle magt i et samfund, skabes der dermed grundlag for, at denne classes ideologi og de forestillinger, der knytter sig til den, bliver til hele samfundets ideologi. Disse forestillinger bliver på denne måde til den faste grund, som alle i samfundet handler ud fra – den bliver til det kompas, hvorfra det enkelte menneske manøvrerer. På denne måde kan en ideologi danne et fast og til tider urokkeligt omdrejningspunkt i det, der kan forekomme at være en ellers kompliceret og uforståelig verden.

Med ideologi skal man altså forstå det tankesæt, de normer, værdier og forestillinger, som kan identificeres med en særlig klasse. Man kan også sige, at der til hver klasse knytter sig en bestemt samfundsopfattelse, en ideologi. Ideologien udspringer af en gruppe eller en classes interesser. Til hver samfundsopfattelse knytter der sig nogle ideer, som forekommer naturlige for klassen. Således kan man f.eks. tale om »menneskets natur« eller »sund fornuft«. En af de klassiske borgerlige forestillinger er, at mennesket et rationelt tænkende

væsen kaldet »homo economicus«. Her ses mennesket som en rationel og egennyttig aktør, der har evnen til at foretage valg i forhold til mål, som det selv har opstillet.

1.4 Ideologi og klassekamp

I den marxistiske videnskab betragtes samfund overordnet ud fra en opdeling mellem den økonomiske struktur, basis, hvor produktionsmidler, arbejdskraft, ejendomsforhold og klasser befinder sig, og en overbygning bestående af en lang række magtorganer og institutioner som f.eks. skoler og universiteter, stat, politi, men også jura og lovgivning. Her er ideologi et led i overbygningen.

Som allerede nævnt kan en bestemt ideologi blive udbredt til at være gældende i et givent samfund, hvis en bestemt klasse sidder inde med magten over den materielle produktion. Igennem alle de menneskelige samfunds historie har forskellige klasser således kæmpet om magten over denne produktion, og i denne kamp har ideologierne spillet en helt central rolle.

Historien har ligeledes vist, at udviklingen af produktionsmidlerne har det med at »overhale« den ideologiske overbygning. Når produktionsmåden og den deraf afledte overbygning ikke passer til produktionsmidlernes udvikling, indtræffer en periode med spændin-

ger i samfundet, fordi de hidtidige forklaringer, ideer, forestillinger og tanker ikke længere kan forklare, hvorfor samfundet ser ud, som det gør.

For eksempel så man i 1700-tallet, hvordan at fremvæksten af de nye industrier nødvendiggjorde en videnskabelig forståelse af verden, som den religiøse tænkning ikke kunne give. Oplysningstænkerne filosoferede omkring de nye spørgsmål og påbegyndte dermed udviklingen af borgerskabets ideologi. Som vi kan se i dag, er der dog stadig – her 300 år senere – spor af religiøs ideologi i nutidens tankegang. Selv i USA, der blev grundlagt på Oplysningstidens tanker, er der mange, der mener, at Bibelen er Guds ord. Man kan altså sige, at i forhold til de omvæltninger, der er indtruffet, eksisterer der i sådan en situation et »ideologisk efterslæb« i overbygningen.

Således indgår ideologien i klassekampen. I denne kamp indtager ideologi forskellige funktioner. Som redskab for den herskende klasse tjener den herskende ideologi det formål at legitimere eller retfærdiggøre de allerede eksisterende magtforhold. En ideologi kan også være et angrebsvåben for den undertrykte klasse.

1.5 Hegemoni

Kapitalistklassen undertrykker ar-

bejderklassen gennem dens magt over staten. Derved kan den styre politi og militær og har et voldsmonopol, der giver mulighed for at undertrykke enhver opposition. Denne mulighed for at anvende magt skaber et defensivt udgangspunkt for arbejderklassens måde at opfatte dens egen kamp for forandringer.

I dagligdagen spiller frygten for fysisk magtudøvelse kun en lille rolle. I stedet for holdes der orden på samfundet gennem det, som den italienske marxist Antonio Gramsci har kaldt for hegemoni. Det betyder, at den herskende klasse påfører sin egen ideologi på de undertrykte klasser sådan, at disse tror, at deres egne interesser stemmer overens med den herskende classes interesser.

Det nutidige samfund har mange muligheder for, at der kan udøves hegemoni. Fra vuggestuen oplæres vi i at tilpasse os det kapitalistiske samfund. Denne påvirkning former

os gennem hele vores skoleforløb, hvor vi lærer at sidde stille og lytte, acceptere autoriteter og ikke stille dumme spørgsmål. I vores voksenliv bliver vi ligeledes påvirket gennem tv, aviser og internet. Musik, film og kultur spiller også en vigtig rolle i at danne vores verdensbillede. Reklamebranchen har udviklet værktøjerne til at påvirke vores tænkning til helt usete højder.

I *Den tyske ideologi* fra 1845 fremhæver Karl Marx og Friedrich Engels klart og tydeligt, samfundets ideologi hænger sammen med den herskende ideologi. Det er altså tanker inden for den klasse, der bestemmer over de materielle forhold, som også er gældende i samfundet generelt. Eller som Marx og Engels skriver: »Den herskende classes tanker er i hver epoke de herskende tanker, dvs. den klasse, som er den herskende materielle magt i samfundet, er tillige dets herskende åndelige magt«²⁾.

2. Marxisme

2.1 Borgerlige ideologier

På Marx tid var der især to fremherskende ideologier. På den ene side eksisterede der den idealistiske strømning, som Marx' studiekammerater tilhørte. De havde læst

Hegel og mente, at der var en verdensånd, der styrede verdens udvikling. De mente, at verden bestod af modsætning, og at alt i verden påvirkede hinanden.

I denne borgerlige ideologi sej-

²⁾ Karl Marx og Friedrich Engels, *Den tyske ideologi*, s. 38. Rhodos 1974.

rer menneskets frie vilje i sidste ende over alt andet, og det er denne frie vilje, der er kilden til alle de store fremskridt, der er gjort af mennesket.

Denne opfattelse kommer også til udtryk i den borgerlige udlægning af historien. I skolen lærer vi gerne kongerækken at kende, eller vi hører om den ene kejsers store bedrifter eller måske endda den lille mands umulige kamp mod den store fjende, hvor han alligevel med sin styrke og frie vilje sejrer til sidst.

Her er det individerne, der står i centrum. Det er de enkelte menneskers bedrifter, der fremstilles som den afgørende faktor i den historiske udvikling. Og det kan fremstilles positivt som negativt (»Gandhi var en stor mand«, »Hitler var ondskabsfuld«, osv.).

Denne ideologi har også sine udtryk inden for videnskaben, hvor al forandring forklares ud fra psykologiske eller biologiske faktorer. I filosofien, hvor menneskets frie vilje er omdrejningspunktet; i humanvidenskaberne, hvor menneskets idérigdom og evne til at være »innovativ« står i centrum; og i økonomien, hvor de »frie markedskræfter« ses som et direkte udtryk for menneskets frie natur og derfor er den rigtige måde at indrette samfundet på. På denne måde bliver alle historiske begivenheder forskellige, og den borgerlige ideologis historieop-

fattelse afviser derfor også generaliseringer af de samlede erfaringer.

På samme tid var der andre filosoffer, der afviste ideer om gud og verdensånd og som i stedet baserede sig på den materielle verden. De så verden som et stort system, hvor de forskellige dele mekanisk var forbundet til hinanden. Verden var som et stort urværk, hvor alle delene skulle være afstemt på hinanden, for at det kunne fungere. Som en af de franske oplysningsfilosoffer La Metrie beskrev det, så de mennesket som »instrumenter udstyret med følelser og hukommelse«.

En af Marx' store bedrifter var at kombinere disse to tankeretninger. Han baserede sig på materialismen – altså at verden eksisterer uden for vores bevidsthed – og kombinerede denne med dialektikken – at alle dele af verden påvirker hinanden. Derved skabte han et filosofisk grundlag for sine senere økonomiske og historiske studier: dialektisk materialisme.

2.2 Marxismens ideologi

De tidligere ideologier forsvarede alle samfundet, som det var, eller i hvert fald som det kom til at blive, da borgerskabet tog magten. I dens kølvand opstod samtidigt en anden ideologi, der baserede sig på de undertrykte arbejderes erfaringer. De ville omvælte samfundet og

afskaffe selve klassernes eksistens. Dette skete første gang omkring år 1800. I Danmark så man ordene »socialisme«, »kommunisme«, »solidaritet«, »proletariat« og »arbejderklasse« i 1840'erne. Det var disse ideer som Marx og Engels udviklede og forbandt med den materialistiske filosofi samtidig med, at de påbegyndte arbejdet med en konkret analyse af det kapitalistiske samfund.

Derved forbandt Marx og Engels de socialistiske visioner om et bedre samfund med nogle konkrete metoder, hvormed kampen kunne føres.

Modsætningen mellem den borgerlige og den socialistiske ideologi udtrykkes måske bedst, når Karl Marx i sine »Tesar om Feuerbach« skriver, at mennesket ikke et abstraktum, men at det i sin virkelighed er indbegrebet af de samfundsmæssige forhold.

Mennesket er ikke bare en »fri vilje« – det vil sige noget abstrakt, hævet over samfundet og den tid, det lever i – men er tværtimod udsprunget af de økonomiske og materielle forhold, som det lever under.

2.3 Et eksempel på hegemoni

I sin nytårstale i 2002 erklærede daværende statsminister Anders Fogh Rasmussen, som han skulle komme til at gøre mange gange siden, klassekampen for død. Påstanden har været, at vi nu lever i et såkaldt post-

industrielt samfund, og at klasser og klassekamp derfor er hørt op med at eksistere. I stedet for klassesamfundet er vi trådt ind i videnssamfundets tidsalder. Også inden for arbejdernes egne rækker er denne opfattelse udbredt. Nogle taler ligefrem om, at arbejderklassen selv er holdt op med at eksistere.

Selve påstanden om »klassernes død« kan i sig selv ses som et udtryk for en særlig ideologi – den borgerlige – og dens påvirkning af samfundet. I stedet for klasser fremstilles mennesker inden for rammerne af den borgerlige ideologi alle som »individer«, »medborgere«, »medarbejdere«, »forbrugere« og »vælgere«. I det omfang den borgerlige ideologi betragter mennesker som noget, der indgår i produktionen, er det inden for det gældende samfunds produktionsrammer – altså det borgerlige samfunds rammer. I denne forbindelse hører man aldrig noget om den ene klasses udbytning af den anden i produktionen.

Klassesamfundet – hvor én klasse sidder på den økonomiske og materielle magt – er i den borgerlige ideologi henvist til historieboerge. Klasser var noget, der eksisterede i slavesamfundet, i feudalsamfundet og i det tidlige industrisamfund. Men i de nuværende »civiliserede« og for længst industrialiserede »videnssamfund« er klasserne afskaffet, lyder det. I dette

samfund hersker i stedet friheden med det enkelte menneskes ubegrænsede muligheder for at opnå sine inderste ønsker, hvis bare man gider at gøre noget for at opnå dem.

2.4 Moderne borgelig ideologi

I dag er den borgerlige ideologi meget anderledes end på Marx' tid. Det er ikke længere Hegel eller La Metrie, der henvises til, men i stedet nyere filosoffer. Dialektikken, der på Marx' tid stadig var meget omstridt, er blevet omfavnet af de fleste ideologiske retninger. Mange af de marxistiske tanker, der blev udbredt på universiteterne i 60'erne og 70'erne, er blevet indarbejdet i de nye ideologier.

Det er den marxistiske tese om, at mennesket er skabt af samfundet og at samfundsrelationer er relationer mennesker imellem, der gjorde det muligt at udvikle nye ideologiske grundlag. De har fuldstændigt

omfavnet dialektikken og udviklet studiet af overbygningen på fremragende vis. Den har gjort de menneskelige relationer, der konstituerer samfundet til sit kerneområde og ved brug af den franske filosof Foucaults magtbegreb udforsket det i dybden.

Undervejs har forskerne desværre stirret sig blinde på problemet, og derved glemt, hvorfor de beskæftigede sig med magten og konstruktionerne. I stedet beskæftiger man sig næsten udelukkende med de systemer, der udgøres af sproget og hvordan dét påvirker samfundet. I den offentlige debat ser vi derfor ofte, hvordan løsningen på mange af samfundets problemer ikke længere er at ændre grundlaget for samfundet, men blot ændringer i hvordan vi taler om problemerne. Man vil ikke længere tale om ghettos, fattige og samfundsmæssige problemer, fordi man mener, at selve det at tale om dem er hvad der skaber problemerne.

3. Ideen om socialisme

Skal vi kunne fremsætte en socialistisk ideologi, må vi først og fremmest fastholde, at problemerne eksisterer i virkeligheden, og ikke kun er menneskelige konstruktioner. Vi må se på, hvordan vi skal tænke anderledes. Dette indebærer dels at se

på, hvad der må gøres nu. Og dels hvordan man kunne forestille sig, at tingene kunne se ud. Hvis ikke man gør sig forestillinger, sker der ikke noget. Man kan ikke overlade dette arbejde til tro.

Under kapitalismen bliver man

bedt om at tænke realistisk, det vil sige inden for rammerne af det nuværende samfund. Socialistisk ideologi går ud på at se på, hvordan det hele kunne være anderledes, hvordan et andet samfund ville se ud.

I dette afsnit søger vi at koble en politik, der udfordrer de grænser, som kapitalismen sætter med en politik, der peger i retningen af et andet. Enhedslistens opgave er derfor konstant at analysere det kapitalistiske samfund og gennem denne analyse klarlægge og konkretisere, hvordan en socialistisk politik skal se ud. Analysen skal altså bruges til at kunne udvikle politik.

Opgaverne er mange: For det første at angribe den borgerlige ideologis forskellige udtryksformer. En sådan ideologikritik vil afsløre, hvordan denne ideologi dækker over nogle helt særlige klasse- og interessegrupper.

For det andet indebærer det, at man op imod den borgerlige ideologi fremfører en anden ideologi – den socialistiske. En udfordring i denne forbindelse er, at arbejderklassen som nævnt i dag står meget svagt som konstitueret klasse for sig selv. Langt ind i arbejderklassen hersker der splittelse på tværs af kulturelle, kønsmæssige og uddannelsesmæssige skel. Ikke mindst har den borgerlige ideologi vundet frem inden for arbejderklassen.

Denne udfordring har vist sig svær at håndtere for venstrefløjen.

3.1 Ideologiske mål

De første socialistiske partier satte et klasseløst samfund som deres mål. Et kommunistisk samfund hvor der ikke længere var systematiske forskelle på befolkningsgrupper, og der ikke var en lille gruppe, der kontrollerede samfundet. I økonomiske termer beskrev Marx dette som et samfund, hvor enhver yder efter evne og modtager fra samfundet efter sine behov. Det vil sige, at enhver har pligt til at arbejde så meget for det fælles bedste, som han eller hun kan – altså uden at opleve nedslidning eller stress – men samtidig kan forvente at samfundet opfylder alle behov: mad, bolig, uddannelse, fritidsinteresser, sundhedspleje og meget mere.

Marx gør det imidlertid klart, at et sådant samfund ikke kan forventes at opstå over en nat, og han betragter derfor socialismen som kommunismens første fase. For ham er socialismen langt mindre vidtgående end kommunismen, men er absolut mulig at opnå, hvis der indføres kollektiv ejendomsret over produktionsmidlerne.

Marx beskrev socialismen som et samfund, hvor enhver yder efter evne og modtager fra samfundet efter sin indsats. Det vil sige, at mens

folk stadig kun skal arbejde så meget, som de kan overskue, så kan det ikke forventes at alle borgeres behov kan opfyldes. I stedet skal alle borgere aflønnes efter deres indsats. Det vil sige 5 timers løn for 5 timers arbejde for alle borgere og ikke som i dag hvor nogle får 1 times løn for 5 timers arbejde, mens andre får 50 timers løn for samme arbejdstid.

I det socialistiske samfund er kampen hele tiden at sikre, at flere og flere samfundsmæssige behov bliver gjort til en del af det, alle kan forvente. Hvilke behov der prioriteres er op til borgerne selv og begrænses kun af hvor meget værdi, der skabes i samfundet. Mens vi allerede i dag kan opfylde en række af samfundets behov, ville vi skulle udvide vores produktivitet, hvis vi besluttede os for, at det var et menneskeligt behov at have en lystyacht.

3.2 Ideologiske midler

Når vi lever i et kapitalistisk klasse-samfund med kapitalistisk udbytning og dertil hørende kapitalistisk ideologi, er det en væsentlig opgave, at finde ud af hvordan vi som parti arbejder for vores socialistiske mål. Hvordan kan vi blive fødsels-hjælpere til noget fundamentalt nyt, når vi som parti er underlagt det borgerligt demokratiske samfunds funktionsmåde? Hvordan undgår vi at blive endnu et vælgerforeningsparti, der i Folketinget

konkurrerer med de andre om, at flytte et par millioner til fordel for en potentiel vælgergruppe?

Hvis vi vil revolutionere det nuværende samfund, må vi på den ene side kende det kapitalistiske samfund og den måde, det fungerer på, og på den anden side fremføre at arbejderklassens politiske interesser er vores udgangspunkt. Samtidigt skal vi have en form for bevidsthed om, hvordan et fremtidigt socialistisk samfund kan tage sig ud.

At kunne gøre dette kræver at vores kapitalismekritik retter sig mod de nuværende forhold og kan afsløre, hvordan udbytningen foregår, samt hvordan kapitalistklassen benytter og udnytter staten og kommunernes funktioner. Samtidigt skal vi bruge tid på at oplyse om, hvordan et socialistiske samfund kan se ud. I dag bruger vi ikke meget energi på at forklare, hvad målet med vores arbejde er. Derfor er det – i den brede befolkning – ikke klart hvorfor vi ikke vil stemme for love, der indebærer mindre nedskæringer. Og vigtigst hvori forskellen mellem kapitalisme og socialisme består.

I Enhedslisten skal vi begynde at diskutere, hvad vi mener, der er socialistiske værdier. Hvordan menneskerne får et liv, hvor de kan bruge deres vågne timer til at udvikle sig selv og deres børn til en tilværelse, der er befriet for det konstante krav

om øget produktivitet. Den kapitalistiske produktionsmåde skaber så meget merværdi og profit, at en socialistisk fordeling af denne rigdom ikke alene er mulig, men også nødvendig. Opgaven er derfor for os i Enhedslisten, at fortælle hvad denne rigdom skal bruges til.